

“Haydi, Hadi, Hayda” Kelimeleri Üzerine

About the Words “Haydi, Hadi, Hayda”

Mustafa TOKER¹

ÖZET

Türkçede zaman içerisinde bazı kelimelerin ses, yapı, anlam ve tür bakımından değişikliklere uğradıkları görülür. Bu yazıyla incelediğimiz haydi kelimesi ve fonetik türevleri de bize göre fiil iken edata dönüşmüş kelimelerimizdendir. Kelimenin kökeni hakkında dört görüş ileri sürülmüştür: 1. Yabancı kökene dayanır. 2.hay+di- yapısından ortaya çıkmıştır.3. hay+di yapısından oluşmuştur. 4.hayda- fiiline dayanır. Kelime hakkında daha önce ileri sürülen görüşlerde kelimenin diğer Türk topluluklarında kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulmaksızın, Türkiye Türkçesindeki şekli üzerinden sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada diğer Türk lehçelerindeki şekilleri de göz önünde bulundurularak kelimenin hayda- fiiline dayandığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

haydi-hadi-hayda, köken bilgisi, tür değiştirme, Türkiye Türkçesi, Türk Lehçeleri

ABSTRACT

In Turkish some words have changed in time in terms of voice, structure, meaning and kind. In our opinion, the word “haydi” and phonetic derivatives which we analyze in this article is one of our words that turned into adverb from verb. About this word four opinions have been suggested. 1. It is based on a foreign origin. 2. It has emerged from the structure hay+di. 3. It has been formed from the structure hay+di. 4. It is based on the verb hayda. Inpreviously suggested opinions about the word, it has been tried to reach a conclusion on its form in TurkeyTurkish without considering whether the word has been used in other Turkish societies or not. In this research, considering its forms in otherTurkish dialects it is tried to prove that the word is based on the verb hayda.

KEY WORDS

haydi-hadi-hayda, etymology, conversion, Turkey Turkish, Turkish Dialects

¹ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

Türkçede bazı kelimeler zaman içerisinde ses, yapı, anlam ve tür değişikliklerine uğrayabilmektedir. Türkçe kelimelerde en çok görülen değişim, ses değişimleridir. Gerek Türkiye Türkçesinde ve gerekse diğer Türk lehçelerinde pek çok kelime ses değişimlerinin olduğunu biliyoruz. ET. *adığ* kelimesinin Türkçenin *d>z>y* gelişimi sonunda bugün pek çok Türk lehçesinde *ayı* şekline girmesi bu türden bir değişikliktir. ET. *ud* kelimesinin *udıku* şekline girdikten sonra bugün “uyku” biçimini alması kelimenin şekil değişikliğine örnek olarak verilebilir. İlk olarak EAT metinlerinde görmeye başladığımız *çalış-* (birbirine kılıç çalmak, kılıçla savaşmak) fiilinin bugün “gayret etmek, çabalamak, iş yapmak” anlamını taşımaya başlaması da kelimelerin anlam değişikliklerine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kelimelerin tür değişikliğine örnek olarak da *taşra* (dışarı) zarfının, “bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi” (TS 2005, 1917) anlamında bir isim hâline gelmesi gösterilebilir. Bu çalışmada üzerinde durduğumuz *haydi*, *hadi*, *hayda* kelimeleri de bize göre bu şekilde tür değiştirmiş kelimelerdendir.

Türkçe Sözlük’te *haydi* kelimesinin beş anlamından söz edilmiştir: “1) İsteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir söz, hadi: “*Haydi! Sen git, beni yalnız bırak, bu akşam iyi değilim.*” 2) Kabul ve onama bildiren bir söz. 3) Hafifseme, alay etme belirten bir söz: “*Haydi oradan be maskara. Bunları başkasına anlat!*” 4) ‘Hoş görme’ anlamında kullanılan bir söz: *Haydi gelmedi, bari bir haber göndereydi!* 5) zf. Haydi haydi: “*Ne kadar yaşayabilirdim? Altmış, yetmiş, doksan, haydi yüz sene*” (TS 2005, 866). Kelimenin *haydi haydi*, *haydin*, *haydindi*, *haydisene* şeklindeki türevleri de Sözlük’te yer almaktadır.

Kâmûs-ı Türkî’de ise şu anlamları görülmektedir: “1. Emir ve tenbih ve teşvik ve ta’cil için kullanılır: Haydi gidelim; haydi iş başına. Cem’e hitâb olunmakta ‘haydiñ’ denilir: Haydiñ çocuklar; haydiñ imdi! 2. Peki, olsun: Haydi onu kabul edelim. Haydi siziñ dediğiñiz olsun (Şemseddin Sâmî 1987, 1505).”

Türkçe Sözlük ve *Kâmûs-ı Türkî*’de verilen anlamlardan hareketle kelimenin bir ünlem ifadesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk bakışta kelimenin kökeniyle ilgili bir şey söylemek mümkün olmaz. Bu hususta araştırmacılar arasında da fikir birliği yoktur.

Bedros Efendi Keresteciyan, kelimeyi sözlüğüne *hayde* şeklinde almıştır. Arapça *hité* kelimesine dayandığını söylediği kelimenin telaffuzunun *heyte* şeklinde olduğunu ve Türkçe “gel” kelimesinin karşılığı olduğunu ifade etmekte-

dir. Bundan başka Arapça *haya* kelimesiyle Türkçe *de* ünleminin birleşmesinden de ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (Kerestedjian 1912, 335).

İsmet Zeki Eyuboğlu, iki *haydi* kelimesinden söz eder. Bunlardan birisi *hay* yansıma sesi ile ne olduğu söylenmemiş *di* morfemine dayanmaktadır. Eyuboğlu bu *haydi*'nin "kımıldatma, isteklendirme ünlemi" olduğunu ve bağımsız-içeriksel bir anlamı bulunmadığını ifade etmiştir. İkinci *haydi* kelimesinin ise Arapçada, "gelin, geliniz" anlamını taşıyan *hite* (söylenişi *heyte*) kelimesinden ortaya çıktığını bildirmiştir (Eyuboğlu 1998, 319). Keresteciyan'la Eyuboğlu'nun görüşleri dikkatle incelendiğinde, Eyuboğlu'nun Keresteciyan'dan yararlandığı anlaşılmaktadır.

Sevan Nişanyan, "*hayde/ hay de/haydi/de hayde* | | <ünl→ HAY" (Nişanyan 2010, 233) demekle yetinmiştir. Dolayısıyla onun bu kelimedeki görüşünü eserinden açıkça anlayamıyoruz. Eserin genel ağ üzerinden yayınlanan şeklinde ise 20.06.2011'de yapıldığı belirtilen bir değişiklikte "*=Tr.ha(y) de!* <ünl. ha/hay teşvik ünlemi →*hay, de-*. *Haydiyın, hadisene* gibi kullanımlarda fiil yapısının izleri kalmıştır."² denilmektedir. Açıklamalardan anlaşıldığına göre Nişanyan, *haydi* kelimesinin Türkçe *hay* ünlemi ve *de*-fiilinin birleşiminden ortaya çıktığını söylemektedir.

Jean Deny, "*haydi* veya *hadi* veya *hayde* nidası *hay* ile *di* veya *de*'den ve belki *hayda-mak* fiilinden teşkil edilmiş olup şunları bildirir (Deny 1941, 690)" diyerek kelimenin *hay* ve *di, de* ünlemlerinin birleşiminden ya da *hayda-* fiilinden oluştu-ruştuğu şeklinde iki ihtimalden söz etmiştir. Deny, kelimenin *hayda-* fiilinin etimolojisine girmemiştir.

Jean Deny'nin eserini Türkçeye tercüme eden Ali Ulvi Elöve, kelimeyle ilgili dipnot açıklamasında, Deny'nin *hayda-* fiilinden oluşturulmuş olabileceğini söylediği husus hakkında "Kelime *h)ay-da-mak* mastarından alınmış olabileceği için, bunun esasen *h)ay-da* suretinde gerçekten bir emir siygası olması pek mümkündür; ve bu *haydi, hayde* gibi vokaller ahengine uymayan şekillerini sonradan almış olabilir; o zaman burada benzeşim <analogie>in yeri olmamak gerektir. *Haydamak* kelimesinin asıl manasına gelince, bu - > *h* değişimli bir *h)aydamak* olsa gerek ki esas manası 'hareket etmek' olacak. Bk. *ay-mak, ay-il-mak* davranmak, ayağa kalkmak; ykl. *ay-ak* hareket vasıtası; ay-ı (ard ayakları üzerinde) yükselen, ayağa kalkan, hareket eden (hayvan) (Deny 1941, 690'da 3. dipnot)" diyerek Deny'nin *hayda-* fikrini desteklemiş, baştaki *h*'nin türeme, kö-

² <http://www.nisanyansozluk.com/?k=haydi>

kün de ay- fiili olabileceğinden söz ederek kendi etimolojik değerlendirmesini yapmıştır.

Andreas Tietze, *hadi/haydi/hayde/hayda* şeklinde madde başı olarak verdiği kelimeyi, "acele ettirmede kullanılan nida; çabuk! davran!" şeklinde anlamlandırarak *ha/hay* yansıma sesleriyle deiktik(göstermeye dayanan) ve kuvvetlendirici fonksiyonu olan *-di* ekine bağlamıştır. "Onyedinci asırda tespit edilen son iki varyant bir diyalektin damgasını gösterir." diyerek *hayde* ve *hayda* kullanımının bir ağız kelimesi olduğunu ifade eder (Tietze 2009, 227).

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde kelimenin anlamını verirken kelimenin yapısının *hay* ve *di*'den oluştuğunu söyleyerek bir nevi köken bilgisi çalışması da yapmıştır; ancak *hay* ve *di* kelimelerinin ne olduğunu açıklamamıştır (Şemseddin Sâmî 1987, 1505).

Muharrem Ergin, emir eklerini anlatırken "Emir şeklinin çokluk ikinci şahsının sonunda, çok nadir olarak, ekleşmiş bir hitap unsuru görülür. Bugün kullanılan *bakındı hele!* ile son devirlerde kullanılmış *durundu* gibi sözlerde böyle bir *-di, -du* unsuru vardır. Bu unsurun *hadi, haydi* kelimelerinde de bulunan ve bazen de onların yerine tek başına kullanılan *di!* hitap edatından geldiği anlaşılmaktadır (Ergin 1988, 291)" ifadelerini kullanarak *hadi, haydi* kelimelerinde görülen *di* morfeminin de bu *di* hitap edatı olduğunu söylemektedir.

Necmettin Haceminoğlu, edatları işlediği eserinde, *hadi/haydi* kelimelerini *Çağırma-Hitap Edatları* başlığı altında vermiş, ancak kelimelerin kökeni hakkında bir şey söylememiştir (Haceminoğlu 1992, 287). Räsänen (Räsänen 1969), Sevortyan (Sevortyan 1974-1978-1980)³, Hasan Eren (Eren 1999) ve Tuncer Gülensoy (Gülensoy 2007)ise eserlerinde bu kelimelerden söz etmemişlerdir.

Süleyman Efendioğlu, cümle hâlindeki edatlar üzerine yapmış olduğu çalışmasında *haydi* kelimesinden de söz etmiştir. Efendioğlu, kelimenin kökenini (*Sen*) *hay de!* cümlesinin kalıplaşmasına bağlamış, "*Hay* kelimesinin anlam olarak Allah, gayret, çaba anlamlarına geldiği dikkate alındığında bu edatın insanları isteklendirme, şevklendirme, motive etme amacıyla dile getirilen bir cümle olduğu belli olmaktadır." diyerek *hay* kelimesinin yansıma ses değil, anlamlı bir kelime olduğunu iddia etmiştir (Efendioğlu 2006, 203).

Araştırmacıların ileri sürdükleri görüşler incelendiğinde, kelimenin kökeniyle ilgili beş farklı iddianın ortaya çıktığı görülür:

³ Sevortyan'ın ölümünden sonra bir komisyon tarafından devam ettirilen sözlüğün *H* maddesi henüz hazırlanmamıştır.

1. Arapça *heyte* kelimesine dayanır: Keresteciyan, Eyuboğlu.
2. *Hay* yansıma kelimesi ile *di-/de*-fiilinden ortaya çıkmıştır: Nişanyan, Efendioğlu.
3. *Hay* yansıma kelimesiyle *di/de* edatlarından meydana gelmiştir: Jean Deny, Muharrem Ergin, Şemseddin Sami (Net değil).
4. *Hay* yansıma kelimesiyle deiktik ve anlamı kuvvetlendirici-*di* ekinden oluşmuştur: Andreas Tietze.
5. *Hayda*- fiilinden ortaya çıkmıştır: Jean Deny, Ali Ulvi Elöve.

Yukarıdaki görüşlerin biri dışında ortak noktası kelimenin *hay* yansıma kelimesine dayandığıdır. Hamza Zülfikar, hazırladığı eserinde *hay* yansıma kelimesinin “sürme, kovalama ünlemi” olduğunu belirterek *haydala-*, *hayda-*, *haydan-* ve *hayla-* kelimelerinin kökünde bu yansıma sesin bulunduğunu belirtmiştir (Zülfikar 1995, 229). Zülfikar, *haydala-* fiiline “hayvanı seslenerek hızlandırmak”, *hayda-* fiiline “1. hayvanı yürütmek 2. hay huy sesleriyle hücum etmek”, *haydan-* fiiline “ileri sürülmek, sevk edilmek” ve *hayla-* fiiline “seslenerek hayvan gütmek” anlamlarını vermiştir (Zülfikar 1995, 499-500).

Haydi kelimesinin kökeni hakkında görüş bildiren araştırmacıların, kelimenin diğer Türk lehçelerinde bulunup bulunmadığı hususu üzerinde durmadıkları görülmektedir. Hâlbuki böyle kelimelerin kökeninin doğru tahmin edilebilmesi için diğer Türk lehçelerinde bulunup bulunmadıkları da önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bu kelime Anadolu’da başlangıçtan beri, yani Eski Oğuz Türkçesinin kuruluşundan beri kullanılmakta mıdır, yoksa belli bir tarihten sonra mı ortaya çıkmıştır? gibi soruların cevaplanması da kelimenin kökeninin doğru tespitinde yardımcı olacak unsurlardandır.

İlk olarak *haydi* kelimesinin diğer Türk lehçelerinde bulunup bulunmadığına bakalım. Kelimenin Anadolu Türkçesi dışında, aynı grupta yer alan Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde de kullanıldığını görmekteyiz. Buna mukabil, Batı Türkçesine dâhil olmakla beraber, Doğu Türkçesinin tesirinin yoğun olduğu görülen Türkmen Türkçesinde bu kelimenin kullanılmadığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde *haydı*(ARS 1941, 324; Altaylı, 1994, I/613)şeklinde gördüğümüz kelime, Gagavuz Türkçesinde *haydi* (Gaydarcı ve diğ. 1991, 115) ve *hadi* (Özkan 1996, 178)⁴ biçimleriyle kullanılmaktadır. Türk-

⁴ Aynı yerde *haydi* şekli de geçmektedir.

men Türkçesinde, çoğu Kıpçak grubu Türk lehçelerinde kullanılan şeklin fonetik varyantı olan *hanı*(TDS 1962, 701) kelimesi görülür.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinden bazılarında da bu kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Kazan Tatar, Kırım Tatar, Başkurt, Kazak ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde, Anadolu'da kullanılan şeklin fonetik varyantları kullanılır. Tatar Türkçesi *eyde* (TTAS 1981, 674)⁵, Kırım Tatar Türkçesi *ayda* (Garkavets-Useyinov 2002, I/27) ve *aydı* (Garkavets-Useyinov 2002, I/28), Başkurt Türkçesi *eyze* (BTH 1993, I/739) Kazak Türkçesi *ayda* (KTTS 1974, 91), Karaçay-Malkar Türkçesi ise *hayda* (Tavkul 2000, 215) kelimesini yaşatmaktadır. Kıpçak grubu Türk lehçelerinin çoğunda *kana* ve fonetik varyantları da görülmektedir: *kana* (Yudahin 1988, 396), *kanakey* (OKS 1957, 147) (Kırgız), *käne* (RKS 1967, 174) (Karakalpak), *kana*(BTH 1993, I/627) (Baskurt), *kana* (Garkavets-Useyinov 2002, 392) (Kırım Tatar Türkçesi), *kane* (KTTS 1974, VI/8) (Kazak Türkçesi). Karluk grubu Türkçelerinde *ayda* ve fonetik varyantlarından birisi görülmez, yalnız *kana*'nın fonetik varyantları görülür: *käni* (Özbek-ÖTİL 1981, II/549), *keni* (Uygur-URS 1961, 241). Oğuz ve bazı Kıpçak grubu Türk lehçelerinde farklı şekilleriyle görülen kelime, Türkçenin uzak lehçesi Çuvaşçada da *ayta* (birden fazla kişiye hitapta *aytâr*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Fedotov 1996, 29).

Kelimenin Türkiye Türkçesi yazı dili yanında ağızlarında da birden fazla varyantıyla karşılaşılmalıdır: *Hayda, hada, haydah, haydı, hayde, haydıñ, haydiñ, haydiñdi* vb. (Gemalmaz 1995, 152, 159; Gülensoy 1988, 115; Günay 1978, 1936; DS 1974, 2316).

XIX. yüzyıla kadar olan eserlerin taranmasıyla oluşturulan *Tarama Sözlüğü*'nde *haydanmak* (TYS 1983, 106) fiili bulunmasına rağmen *hayda/hayde/haydi* kelimelerinden hiçbirisi yoktur (YTS 1983). Taranan eserlerde bu kelimelere hiç rastlanmadığı anlaşılıyor. Hâlbuki kelimenin XVII. ve XVIII. yüzyılda kaleme alınmış olan eserlerde bulunması, o dönemlerde de kelimenin varlığını göstermektedir. Nitekim 1665 yılında hazırlanmış olan bir İtalyanca-Türkçe sözlükte kelimenin Arap harfleriyle *haydi* (*haydı?*) şeklinde kaydedildiği görülür (Kartallıoğlu 2010, 335). Ayrıca Meninski tarafından hazırlanan ve ilk baskısı 1680'de yapılmış olan çok dilli sözlükte, Arap harfleriyle *hayde, hayda, haydi*(*haydı?*); Latin harfleriyle ise *hayde* ve *hayda* şekillerinde kaydedilmiş bulunduğu görülmektedir (Meninski 2000, 5431. sütun). 1709'da Londra'da basılan

⁵ Radloff, Tatar Türkçesinde kelimenin hem *ayda* hem de *eyde* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. bk. V. V. Radlov, *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, 1. C., S. Peterburg 1899, 49.ve 669. sütunlar). Ancak bugünkü sözlüklerde kelimenin *ayda* şekline tesadüf edilmemektedir.

⁶ "Ya *hayde* kaçalum." cümlesinde geçmektedir.

bir Türkçe gramer kitabının sonuna eklenmiş sözlükte, kelimenin *hayde* şeklinde kaydedildiği görülmektedir (Vaughan 1709, 86). İlk baskısı 1880’de yapılmış olan *Redhouse Sözlüğü*’ne kelime *hayde*, *haydi* şekilleriyle alınmıştır (RTD 1880, 859). Bundan başka, 1878 yılında Hermann Vámbéry’nin hazırladığı etimolojik sözlükte de kelimenin Osmanlı Türkçesinde *hayde* şeklinde bulunduğu belirtilmektedir (Vámbéry 1878, 3). Wilhelm Radloff, hazırlamış olduğu Türk lehçeleri sözlüğü denemesinde, Osmanlı Türkçesinde bu kelimenin üç değişik varyantını vermiştir: *hayda*, *hayde*, *haydı* (Radlov 1899, II/1740. sütun). Diran Kelekiyan’ın sözlüğünde ise kelime *haydı* şeklinde kaydedilmiş, *haydîñ* şeklinin kullanıldığı da belirtilmiştir (Kelekiyan 1329(1911), 1320). Kelime, ilk baskısı 1901’de yapılan *Kâmûs-ı Türki*’de de *haydi* (veya *haydı*?) şeklinde kaydedilmiştir (Şemseddin Sâmî 1987, 1505). Mehmed Bahâeddin’in 1912’de İstanbul’da basılan sözlüğünde, *haydi* kelimesi açıklanırken *veya hadi* şeklinde bir açıklamada bulunması, 20. yüzyılın başında, kelimenin *hadi* şeklinde kullanılmaya başlandığını da göstermektedir (Mehmed Bahâeddin 1997, 780). Hüseyin Kâzım Kadri’nin sözlüğünde kelime *haydi*, *hayde* şeklinde kayıtlıdır (Hüseyin Kâzım Kadri 1945, IV/665).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere, *haydi* kelimesi ve fonetik türevleri tespit edebildiğimiz kadarıyla 17. yüzyıldan bu yana Anadolu sahasında kullanılmaktadır. Anadolu dışında, Türkçenin uzak ve yakın pek çok lehçesinde de aynı anlamda kullanıldığı görülen kelimenin kökeni üzerinde araştırmacıların fikir birliği içerisinde olmadıkları daha önce belirtilmişti.

Eyuboğlu, eserinde iki farklı *haydi*’den söz ederek bunlardan birinin *hay+di* yapısından oluştuğunu ve bağımsız bir anlamı olmadığını belirtmiştir. Diğer *haydi* kelimesini ise Arapça *heyte* (gel) kelimesine dayandırmıştır. Eyuboğlu’nun ikinci *haydi* görüşünü, kaynak belirtmeden Keresteciyan’dan aldığı anlaşılmaktadır. Zira Eyuboğlu’nun söylediği şeylerin çoğu Keresteciyan’da hemen hemen aynı şekilde geçmektedir. Dolayısıyla bu görüşün Keresteciyan’a ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. *Heyte*, Ahterî-i Kebîr’de *heyte lek* şeklinde geçmekte ve “gel” anlamında olduğu söylenmektedir (Mustafa bin Şemseddîn 1309, 1189). *Haydi* kelimesinin *heyte* kelimesinden geldiğini kabul etmemiz için, öncelikle şu soruya tatmin edici bir cevap verilmelidir: *Heyte* kelimesi ince ünlü *e*’yi barındıran bir kelimedir. Bu hâliyle Türkçenin kalınlık-incelik uyumuna da gayet güzel uymaktayken neden uyum dışına çıkmıştır veya çıkarılmıştır? Türkçede kalın sıradan bir ünlünün ince sıraya geçtiği örneklerle karşılaşılabilir: ayıt-> eyit-, *yaşıl*> *yeşil* vb. gibi. Ancak ince sıradan bir ünlünün kalın sıraya geçtiği örnekler çok nadirdir: *Tengri*>*Tañrı*>*Tanrı* gibi. Nadiren karşılaşılan bir durum, *güzel he* ile başlayan ve *e* ile söylenen *heyte* kelimesinde hangi

sebeplerle ortaya çıkmıştır? Bu durum nasıl izah edilecektir? *Heyte* demenin ne zorluğu vardı ki Türk hançeresi bunu *haydi* şekline çevirdi? Eğer gerçekten böyle bir gelişim söz konusu olsaydı, kelimenin olsa olsa *heyde* şekline girmesi gerekirdi. Bunun yanı sıra, *t* ünsüzünün hiç sebep yokken *d* ünsüzüne dönüşmesi de açıklanması gereken başka bir meseledir. Türkçe, *kuytu* kelimesinde muhafaza ettiği *yt* birlikteliğini neden bu kelimedeki muhafaza etmemiş de *yd* şekline sokmuş? Şu hususu da belirtmek gerekir. Oğuz grubu Türkçeleri dışındaki Türk lehçelerinde, kelimenin başında *h* sesini bulundurmadıklarını görüyoruz. Bu lehçelerden Kırım Tatar Türkçesi hariç, diğer Türk lehçelerinin hiç birinde kelime başında *h* sesini düşürme temayülü yoktur. Burada şu sorunun da cevabının verilmesi gerekiyor: Mademki bu kelime Arapça *heyte* kelimesinden Türkçeye alınmıştır, Türkiye Türkçesinde korunan kelime başı ünsüzü *h*, diğer Türk lehçelerinde neden korunmamıştır? Bu lehçelere başka dillerden giren diğer kelimelerde muhafaza edilen bu kelime başı ünsüzü neden bu kelimedeki düşürülmüştür? *Haydi* kelimesinin *heyte* kelimesinden geldiğini kabul etmek için bu soruların mantıklı izahları gerekiyor. Bugün anlam bakımından birbirlerine benziyorlar diye “*haydi* kelimesi Arapça *heyte*’den geliyor” demek bilimsellikten uzak. Bu sebeplerden dolayı *haydi* kelimesinin *heyte* kelimesinden geldiğini kabul etmek mümkün değildir.

Nişanyan ve Efendioğlu’nun ileri sürdüğü *hay di-* veya *hay de-* kökeni ilk bakışta mantıklı bir iddia olarak görülmeyle birlikte, özellikle *di-/de-* fiilinin Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki durumu bu görüşün de çok kabul edilebilir olmadığını gösteriyor. Tatar Türkçesinde Osmanlı matbuatının etkisiyle *di-* fiili kullanılmakla birlikte, *haydi* kelimesinin değişik varyantlarının görüldüğü Başkurt, Kazak, Karaçay-Malkar ve Çuvaş lehçelerinde *di-/de-* fiilinin durumları bu görüşün inandırıcılığını azaltıyor. *Di-/de-* fiili Başkurt Türkçesinde *ti-*, Kazak, Kırım Tatar ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde *de-*, Çuvaş Türkçesinde ise *te-* şeklinde kullanılmaktadır. Bu lehçelerdeki *haydi* kelimesinin karşılıkları ise Tatar Türkçesinde *eyde*, Başkurt Türkçesinde *eyze*, Kazak Türkçesinde *ayda*, Karaçay-Malkar Türkçesinde *hayda*, Kırım Tatar Türkçesinde *ayda* ve *aydı*, Çuvaş Türkçesinde ise *ayta* şeklindedir. Kazan Tatar ve Başkurt Türkçeleri, bazı kelime başı a ünlüleri yerine e, e ünlüleri yerine de i ünlüsünü kullanırlar: *ayıt->eyit-*, *aylan->eylen-*, *ana>eni(y)*, *ata>eti(y)*, *ayda>eyde* (BT *eyze*), *az>ez*; *kel->kil-*, *ber->bir-*, *ez->iz-*, *ekmek>ikmek* vb. Buradan hareketle *ayda* kelimesinin de aynı fonetik eğilimle *eyde* şekline girdiği görülür. Dolayısıyla bu kelimeleri de kalın ünlü olarak *ayda* şeklinde düşünmek gerekmektedir. Kazan Tatar, Kırım Tatar, Kazak ve Çuvaş lehçelerindeki şekilleri zorlayarak benzeşmeyle açıklayabilsek de Başkurt Türkçesindeki şekli benzeşmeyle açıklayabilmemiz mümkün görünme-

mektedir. Nişanyan ve Efendioğlu'nun görüşünden yola çıkarsak, Başkurt Türkçesindeki şeklin *eyze* değil, *eyti* olması gerekirdi. Eğer kelime başlangıçta *eyti* idiye hangi sebeplerle *eyze* şekline girmiştir? Bu sorunun cevabı verilmenden *haydi* kelimesinin kökeninin *hay di-/de-*olduğunu kabul etmek bizce mümkün değildir.

Kelimenin *hay* yansıma kelimesi ile *di/de* nida bildiren kelimelere veya deiktik ve kuvvetlendirici etkisi olan *-di* ekine dayandırılması da yukarıdaki paragrafta anlatılan hususlardan dolayı bizce mümkün değildir. Tietze, *haydi* kelimesini anlatırken *-di* kuvvetlendirici ekinin delili olarak *amanındı* kelimesini göstermiştir. Yani ona göre, bu iki kelimedeki son hecede yer alan *-dı* ve *-di* ekleri aynı işlevdedir. O, kelimenin farklı şekilleri olan *hayde* ve *hayda* kullanışlarının bir ağız özelliği olduğunu düşündüğü için böyle bir fikre yönelmiş olmalıdır. *di/de* ister edat olsun, isterse de kuvvetlendirici etkisi olan bir ek olsun, bu görüşleri savunan araştırmacıların dikkate almadığı husus yine diğer Türk lehçelerindeki söyleyişlerdir. Bu farklı şekillerin aynı kökene dayandığı ortadayken diğer Türk lehçelerinde görülen geniş ünlülü son hecenin daralmaya uğramaması, bu görüşleri de kabul edilebilir kılmıyor.

Hayda- kökenine dayanma ihtimalinden söz eden Jean Deny ve Ali Ulvi Elöve'nin görüşlerini yukarıda vermiştik. Jean Deny iki ihtimalden biri olarak kelimenin *hayda-* fiiline de dayanabileceğini söylüyor, Ali Ulvi Elöve de bu görüşü destekleyerek bir izahatta bulunuyordu. Onun izahatına göre *h)ayda-* fiili ay- (hareket etmek) anlamına gelen bir fiildir ve baştaki *h* ünsüzü de türeme bir sestir. Biz, *haydi* kelimesinin *hayda-* fiiline dayandığı görüşünü desteklemekle birlikte, kelimenin *ay-* fiiline dayandığı iddiasına katılmıyoruz. Anadolu'da ve Anadolu dışındaki pek çok Türk lehçesinde kullanıldığı görülen⁷*hayda-* fiili *hay+da-* şeklinde bir yapıya sahiptir.⁸*Hay* yansıma kelimesi üzerine *+da* isimden fiil yapma eki getirilerek oluşturulmuştur. Hamza Zülfikar'ın *hay* yansıma kelimesinin "sürme, kovma ünlemi" (Zülfikar 1995, 229) olduğunu söylediğini

⁷ *Hıyda-* "Atı koşmağa teşvik etmek, haydalamak" (Pikarskiy 1945, 366); *hayda-* "Atı sürmek, atı sürmeye icbar etmek, kovalamak, haydalamak" (Pikarskiy 1945,355); *kıyda-* "Uzaklara kovalamak, kovmak, (davarı) sürmek" (Pikarskiy1945, 512); *haydi-* "Kovmak, dağıtmak, sürmek" (Necip 1995, 150); *ayda-* "Sürmek, kovmak, takip etmek" (Yudahin 1988, 64); *eyde-* "1. Birisini yanına çağırarak veya yanına alıp götürmek 2. Seslenmek; bir işe, bir göreve çağırarak." (TTAS 1981, III/675); *eyze-* "Hayvanları düzenli bir şekilde sürmek" (BTH 1993, II/741); *ayda-* "Hayvanı önüne alıp sürmek" (KTTS 1974, I/90); *hayda-* "1. Çabuk hareket etmek 2. Çabuk sürmek, harekete geçirmek (sürü vb.) 3. Çabuk yürümek, koşup gitmek 4. Kovalamak, kovmak" (TDS 1962, 694); *hayda-* "Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek" (TS 2005, 866).

⁸ Tatar Türkçesinin gramerini hazırlayan Mustafa Öner de *eyde-* fiilinin *ey* yansıma kelimesiyle *+de* isimden fiil yapma ekiyle teşkil edildiğini ve kelimenin "dehlemek, acele ettirmek" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir (Öner 2007, 706).

yukarıda ifade etmiştik. Bu kelime, her ne kadar bugünkü sözlüklere “bir hayvana seslenirken çıkarılan ses” anlamıyla alınmamış olsa da hayvanları sürmede kullanılan yansıma bir sestir. Nitekim Courteille, eserine aldığı *hayda-* fiiline “Bir ata veya sığıra hay demek” (Courteille 1870, 515)⁹ anlamını vererek bu yansıma kelimenin bugünkü sözlüklerde olmayan anlamını da vermiş olmaktadır. Hamza Zülfikar da *haydala-*, *hayda-*, *hayla-* fiillerine benzer anlamlar yüklemiştir (Zülfikar 1995, 499-500). Kâmûs-ı Türkî’de, Azerbaycan Türkçesinde ve ağızlarda geçen *haylamak*¹⁰ fiili de bu yansıma sese dayanan bir kelimedir.

Türkçe Sözlük’te *hayda* ve ondan türemiş olan kelimelere bir göz atalım: *hayda*, *haydalama*, *haydalamak*, *haydalanma*, *haydalanmak*, *haydama*, *haydamak*. Sözlükte *hayda* kelimesine “1. Hayvanları harekete geçirmek için kullanılan bir söz. 2. Şaşkınlık belirten bir söz”; *haydalamak* kelimesine “Hayvanı hızlandırmak için “hayda” diye seslenmek”; *haydamak* kelimesine ise “1. Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek. 2. argo Kovmak, defetmek.” (TS 2005, 866) anlamları verilmiştir. Kâmûs-ı Türkî’de *hayda* kelimesi yoktur, ama o kelimeyle ilgili olan *haydamak* kelimesine “Sürüp akın etmek, hay huy sadâlarıyla hücum etmek”, *haydalamak* kelimesine ise “Hay huy ile hayvanları yürütmek, yürütmeğe çabalamak” (Şemseddin Sâmî 1987, 1505) anlamları verilmiştir. Bu anlamların *haydi*, *hadi* kelimeleriyle anlamca ne kadar benzer olduğu görülmektedir.

Bize göre kelimenin kökenini Kazan Tatar Türkçesindeki *eyde*, Kırım Tatar Türkçesindeki *ayda* ve *aydı*, Başkurt Türkçesindeki *eyze*, Kazak Türkçesindeki *ayda*, Karaçay-Malkar Türkçesindeki *hayda* ve Çuvaş Türkçesindeki *ayta* şekilleriyle Osmanlı Türkçesi dönemine ait tespit edilen ilk kayıtlarda karşılaşılan *hayda/hayde* şekliyle hareketle aramak gerekmektedir. Kelimenin sonundaki ünlü bu beş lehçede geniştir. Osmanlı Türkçesinin tespit edilen en eski kayıtlarında hem geniş hem de dar ünlülü şekilleri görülmekteyken Türkiye Türkçesi yazı dilinde sadece dar ünlülü şekil kullanımını sürdürmektedir.¹¹

Kelimenin daha Osmanlı Türkçesi dönemindeyken sonundaki ünlüyü darlaştırdığını görüyoruz. Peki diğer lehçelerde görülmeyen bu daralmanın sebebi

⁹ Courteille burada, *Bir kişi uynu haydamak kirek* “Bir kişinin sığırları sürmesi gerek”, *mâlların haydap* “sığırlarını sürüp” örnek cümlelerini de vermiştir.

¹⁰ *Hayla-* “Hay huy diyerek güvüldü ile sürmek: Hayvanları hayladılar.” (Şemseddin Sâmî, 1987, 1505); *hayla-* “Seslenmek, çağırarak” (Seyfettin Altaylı 1994, 614); *hayla-* “Domuz avında domuzları ürkütme için ünlemek, haykırmak.” (Tor 2004, 220); *hayla-* “Bağırıp çağırıp haykırmak; Hayvanı bağırarak ürkütme; hayvan idare etmek, sürmek, kovalamak.” (DS 1974, 2318-2319); *heyle-* “Sığırları sürmek” (Günay 1978, 319).

¹¹ Kırım Tatar Türkçesindeki *aydı* şekli, Kırım Tatarcasına Osmanlı matbuatının etkisiyle sonradan girmiş olmalıdır.

ne olabilir? Diğer lehçelerde böyle bir daralma görülmezken Türkiye Türkçesindeki bu durum ne ile izah edilecektir? Bu hususla ilgili olarak iki farklı durum söz konusu olabilir: Birincisi zaman içerisinde sondaki ünlünün daralması, ikincisi ise yanlış kökene bağlamadan kaynaklanan bir galat.

Birinci varsayıma göre kelime, başlangıçta *hayda!* söyleyişiyile “yürü, harekete geç, hareketlen” gibi anlamlarla kullanılmaya başlanmış olmalıdır.¹² Zaman içerisinde, önce esas anlamını kaybetmiş ve tür değiştirip bugünkü anlamını kazanmıştır.¹³ Esas anlamını kaybeden kelime, vurgusunu da ilk heceye atarak ikinci hecede zayıflayan *a* ünlüsünü *ı* ile değiştirerek bugün Anadolu ağızlarında hâlâ kullanıldığını gördüğümüz, *güzelim haydı haydı* şeklinde türkülerimizde de yaşayan şekle bürünmüş olmalıdır. Bilindiği üzere *ı* sesi kendisini kelime başında ve kelime sonunda muhafaza etmekte zorlanan bir sestir. *Isıcak* kelimesinin *sıcak*, *inan-* fiilinin *inan-*, *kanı* kelimesinin *hangi*, *kanı* kelimesinin *hani* şekline girmesi gibi, *haydı* kelimesi de *haydi* şekline girmiş olmalıdır. Belki kelimenin daralmasında, ilk hece sonundaki inceltici etkiye sahip *y* sesinin de bir katkısı söz konusu olmuştur.

İkinci varsayıma göre ise başlangıçta *hayda* şeklinde kullanılan kelime, sonraları *hay* kelimesinin bir isteklendirme işlevi taşıdığı ve sonunda da *di-* fiilinin bulunduğu düşünülerek *haydi* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Zira en eski kaynaklarda iki şeklin de aynı anda bulunuyor olması böyle bir durumun olabileceğini düşündürüyor. Ancak kelimenin ilk şekli *hayda* olmalıdır. Eğer kelime *hay di-/de-* kökenine dayanıyor olsaydı, diğer lehçelerde de (en azından *di-* ve *ti-* şeklini kullanan Tatar ve Başkurt Türkçelerinde) *haydi*'ye benzer bir *eydi/eyzi* şeklinin kullanılıyor olması beklenirdi. Böyle bir şey olmadığına göre, sondaki ünlü aslen geniş bir ünlü olmalıdır. Bugün *Türkçe Sözlük*'te gördüğümüz *hayda* kelimesi de bizce bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

¹² *Türkçe Sözlük*'te *hayda* kelimesinin birinci anlamı da bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Burada kelimeye “Hayvanları harekete geçirmek için kullanılan söz” anlamı verilmiştir (s. 866). Zamanla bu ifade insanlar arasında da yaygınlık kazanmış olmalıdır. Özellikle yağlı güreşte ve karakucak güreşlerinde pehlivanların birbirlerine *hayda bre pehlivan* diye seslendikleri bilinmektedir.

¹³ Ahmet Günşen ile Mehmet Dursun Erdem, ortaklaşa hazırladıkları “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri” adlı yazılarında, *haydi* kelimesinin esasen isim kökenli olduğunu, sonradan tür değiştirerek fiil gibi kullanıldığını söylemektedirler. Andreas Tietze de bu şeklin 2. çokluk şahıs emir ekine benzeşme sonucunda ortaya çıkmış bir form olduğu fikrindedir (Tietze 2002, 162). Biz ise bunun tam tersini, yani kelimenin fiil iken edatlaştığını iddia ediyoruz.

SONUÇ

Haydi kelimesinin kökeni hakkında araştırmacılar arasında bir fikir birliği yoktur. Bu görüşlerden birisi, kelimenin yabancı kaynaklı olduğudur. Bu görüşe göre *haydi* kelimesi, Arapça *heyte* kelimesinden ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar kelimenin *hay* ve *di-/de-* yapısından, bazıları *hay* kelimesi ve *di* ünleminden, bazıları ise *ha/hay* kelimeleriyle deiktik (göstermeye dayanan) ve kuvvetlendirici işlevi olan *-di* ekinin birleşiminden oluştuğunu iddia etmektedirler.

Bir kısım araştırmacı da kelimenin *hayda-* fiilinden ortaya çıkmış olabileceğini söylemektedir. Biz de özellikle Anadolu dışındaki Türk lehçelerinde kullanılan *ayda* (Kazak), *ayta* (Çuvaş), *eyde-eydegiz* (Tatar), *eyze-eyzegiz* (Başkurt), *ayda* ve *aydı* (Kırım Tatar), *hayda-haydagız* (Karaçay-Malkar) ve Anadolu Türkçesine ait en eski kaynaklarda geçen *hayda/hayde* kullanımlarından hareketle yukarıda açıklamasını yaptığımız sebeplerle bu görüşün doğru olduğunu savunuyoruz.

Kanaatimize göre *haydi* kelimesi, *hayda-* fiilinin ikinci teklik şahıs emir ifadesinden ortaya çıkmıştır. Kelimenin Anadolu ağzları ile Tatar, Başkurt ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde fiil gibi kullanılması da bu sebeptir. Kelimenin *haydin*, *haydindi*, *haydisene* şekillerinde emrin ikinci çokluk şahıs eklerini de alması onun fiil kökenli olduğunu göstermektedir (TS 2005, 866). Tatar, Başkurt ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde de kelimenin birden fazla kişiye söylendiğinde *eydegiz* (Tatar-RTS 1955, I/217), *eyzegiz* (Başkurt-Ersoy 2007, 788), *haydagız* (Karaçay-Malkar/Tavkul 2000, 215) şeklinde kullanıldığı görülür. Çuvaşçada da kelime çokluk için *aytâr* şeklinde kullanılmaktadır (Fedotov 1996, 29). Tüm bunlar, kelimenin aslında fiil kökenli olduğunun açık delilidir. Ama *hay di-/de-* yapısı da fiil kökenli bir etimolojik görüştür. Bu görüşü değil de *hayda-* görüşünü tercih etmemizin sebebi ise Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde kelimenin son ünlüsünün -Osmanlı matbuatından alınmış olan Kırım Tatar Türkçesindeki *aydı* şekli hariç- geniş olmasıdır. Osmanlı Türkçesi ve devamında Türkiye Türkçesinde karşılaşılan dar ünlülü şekil ise ya bir ses olayına ya da *hay di-* yapısına atfedilen bir analogiye bağlanabilir. Ama kelimenin kaynağı olarak *hayda-* fiilini gördüğümüzü bir kez daha tekrar edelim.

Hadi kelimesinde *y* sesinin düşmesi mantıklı değildir. Çünkü *y* sesi iki ünlü arasında kaldığı zaman erime temayülü gösterir. Ama yine de tamamen yok olmaz, varlığını hissettirir. Burada ise tamamen yok olmuştur, en ufak izi dahi kalmamıştır. Bize göre bu durum da *hay di-* şeklindeki bölümlenmeye dayanmaktadır. *Hay* yansıma sesi ile *ha* yansıma sesinin değişmesi sonucunda ortaya çıkmış bir türev olmalıdır. Yoksa *y* sesinin orada hiçbir iz bırakmadan düşmesi

için bir sebep yoktur. Kelimenin ilk kez XX. yüzyılın başındaki bir sözlükte (Mehmed Bahâeddin 1997, 780) geçiyor olması da sonradan ortaya çıkmış bir analogik türev olduğunu göstermektedir.

Hayda kelimesine gelecek olursak; bizce bu kelime de *haydi* kelimesinin kökeni olan *hayda-* fiilinin isimleşmiş semantik bir türevidir. Kelimenin anlam bakımından *haydi* ve *hadi* kelimeleriyle benzerliği yukarıda gösterilmişti. Kelimenin günlük konuşmada vurgu ve tonlamaya bağlı olarak *haydaaa* şeklinde uzatılarak kullanılması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kelime bu şekliyle kullanıldığında “yapılması istenen veya beklenen bir işin ya da görevin yerine getirilmemesi sonrasında ortaya çıkan kızgınlığı, bıkkınlığı” ifade eder. *Haydi* ve özellikle de *hadi* kelimesinin değişik tonlamalarla kullanıldığında anlamın ne derecede değiştiği bilinmektedir. *Haydaaa* kelimesi de böyle bir tonlama sonucu ortaya çıkmış şekil olmalıdır.

Kelimenin Oğuz grubu Türk lehçelerinde *h*'li, çoğu Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Çuvaşçada *h*'siz kullanılması, kelime başında bir ses hadisesinin olduğunu gösteriyor. Acaba kelime başında bir *h* türemesinden mi, yoksa *h* düşmesinden mi söz etmek gerekmektedir. Şahsi kanaatimiz kelime başında bir *h* türemesi olduğu şeklindedir. Hamza Zülfikar, “bir ön türeme olarak ön seste yer alan *h*, muhtemelen yalnızca *h(◌)*'dir. *hafla-* (*havlamak*, Ar. *حَفَط*), *haykır-* ve türevleri örnek olarak verilebilir” (Zülfikar 1995, 48-49) diyerek Osmanlı Türkçesinde ◌ ile yazılan kelimelerin başındaki *h* sesinin türeme olduğunu söylemektedir. Bugün, sürüyü yönlendirmek için çobanların *ay-ay-ay-ay* şeklinde bağırmaları da *hayda-* fiilinin başındaki *h* sesinin türeme bir ses olabileceğini gösteriyor. ©

KAYNAK KISALTMALARI VE BİBLİYOGRAFYA

- ALTAYLI Seyfettin, (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, 1. C., İstanbul: MEB Yay.
- ARS: *Azerbaycansko-Russkiy Slovar'*, (1941), Baku: İzdatel'stvo Azerbaycanskogo Filiala Akademi Nauk SSSR.
- BTH: *Başkort Tiliññ Hüzlüğü*, (1993), 2. C., Moskva: Russkiy Yazık.
- COURTEILLE Pavet De, (1870), *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris: Imprimé Par Ordre De L'empereur A L'imprimerie Impériale.
- DENY Jean, (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Ter. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- EFENDİOĞLU Süleyman, (2006), "Cümle Menşeli Edatlar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, S. 193-207, Erzurum.
- EREN Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Bs., Ankara.
- ERGİN Muharrem, (1988), *Türk Dil Bilgisi*, 17. Bs., İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- ERSOY Habibe Yazıcı, (2007), "Başkurt Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), s. 749-810, Ankara: Akçağ Yay.
- EYUBOĞLU İsmet Zeki, (1998), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 4. Bs., İstanbul: Sosyal Yay.
- FEDOTOV M. R., (1996), *Etimoloğičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy İstitut Gumanitarnuh Nauk.
- GARKAVETS Aleksandr Nikolayeviç, USEYİNOV Seyran Memetoviç, (2002), *Krımşkotatarsko-Russko-Ukrainskiy Slovar'*, 1. C., Simferopol': Sonat.
- GAYDARCİ G. A. ve diğ., (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru), Ankara: KB Yay.
- GEMALMAZ Efrasiyap, (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizinler)*, 3. C., Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY Tuncer, (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: TDK Yay.
- , (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: TDK Yay.
- GÜNAY Turgut, (1978), *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: KB Yay.
- GÜNŞEN Ahmet, ERDEM Mehmet Dursun, (2007), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri", *Turkish Studies*, Volume 2/1, s. 72-83, Erzurum.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.

- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ, (1945), *Türk Lûgati*, 4. C., İstanbul.
- KARTALIOĞLU Yavuz, (2010), *Bernardo da Parigi' nin Söz Kitabı -400 Yıllık İtalyanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KTTS: *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, (1974), 1. C., Almatı: Kazak SSR'niñ Ğılım Baspası.
- KELEKIYAN Diran, (1329/1911), *Kâmûs-ı Fransevî*, İstanbul.
- KERESTEDJIAN Bedros Effendi, (1912), *Quelques Matériaux pour un Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque*, Londres: Luzac Ve Co., 46 Great Russell Street, W.C.
- KORKMAZ Feryal, (2007), *Batı Türkçesinde Tür Değişirme*, İstanbul: İÜ SBE Doktora Tezi.
- MEHMED BAHÂEDDİN, (1997), *Yeni Türkçe Lügat*, Ankara: Akçağ Yay.
- MENİNSKİ F. M., (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae Lexicon*, 6 C., (Yay. Stanislaw Stachowski-Mehmet Ölmez), İstanbul: Simurg.
- MUSTAFA BİN ŞEMSEDDİN, (1309), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası.
- NECİP Emir Necipoviç, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- NİŞANYAN Sevan, (2010), *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, 5. Bs., İstanbul: Everest Yay.
- OKS: *Oruşça-Kırgızça Sözdük*, (1957), (Red. K. K. Yudahin), Moskva: Çet Cana Ulut Sözdüktörünün Mamlekettik Basması.
- ÖNER Mustafa, (2007), "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), s. 679-748, Ankara: Akçağ Yay.
- ÖTİL: *Özbek Tilining İzahli Lugati*, (1981), 2. C., (Red. Z. M. Ma'rufov), Moskva: İzdatelstvo Russkiy Yazık.
- ÖZKAN Nevzat, (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin örnekleri)*, Ankara: TDK Yay..
- PİKARSKİY E. K., (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- RADLOV, V. V., (1889), *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, 4 C., S. Peterburg.
- RÄSÄNEN Martti, (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RTD: *Redhouse's Turkish Dictionary*, (1880), London: Bernard Quaritch, 15 Piccadilly.

- RKS: *Russko-Karakalpanskiy Slovar'*, (1967), Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- RTS: *Russko-Tatarskiy Slovar'*, (1955), 1. C., Kazan: Tatknigoizdat.
- SARI Mustafa, (2000), "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", *Türkoloji Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı:1, s. 227-242, Ankara: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yay.
- ,(2001), "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması", *Türkoloji Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:1, s. 229-238, Ankara: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yay.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı yayınları.
- SEVORTYAN E. V., (1974), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Obsçetyurkskie i Mejtyurkskie Osnovna Glasnie*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- , (1978), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Obsçetyurkskie i Mejtyurkskie Osnovna Bukvu "B"*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- , (1980), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Obsçetyurkskie i Mejtyurkskie Osnovna Bukvu "V", "G" i "D"*, Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- TTAS: *Tatar Tiliniñ Añlatmalı Sözlügi*, (1981), 3. C., Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- TAVKUL Ufuk, (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- TIETZE, Andreas, (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, 1. C., İstanbul-Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ,(2009) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, 2. C., Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- TOR Gülseren, (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul: Kitap Matbaası.
- TS: *Türkçe Sözlük*, (2005), 10. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (1974), 7. C., Ankara: TDK Yay.
- TDS: *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, (1962), Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasınıñ Neşriyatı.
- URS: *Uygursko-Russkiy Slovar'*, İzdatel'stvo Akademi Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1961.
- VÁMBÉRY Hermann, (1878), *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*, Leipzig: F. A. Brockhaus.
- VAUGHAN Thomas, (1709), *A Grammar of the Turkish Language*, London.
- YTS: *Yeni Tarama Sözlüğü*, (1983), (Düz. Cem Dilçin), Ankara: TDK Yay.
- YUDAHİN K. K., (1988), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), 2. C., 2. Bs., Ankara: TDK Yay.
- ZÜLFİKAR Hamza, (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yay.
- <http://www.nisanyansozluk.com/?k=haydi;07.08.2011>